

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРОТИВОАЕРОПЛАННАТА И ГАЗОВАТА ОТБРАНА ОТ ДЕВЕТА ПЕХОТНА ПЛЕВЕНСКА ДИВИЗИЯ

Подполковник главен асистент доктор Мануш П. Христов

decan@aff.nvu.bg

Национален военен университет „Васил Левски“ – Велико Търново

Факултет „Авиационен“

ПК 5855, гр. Долна Митрополия, ул. „Кирил и Методий“ № 1

Анотация: Проучването е насочено към проследяване и анализиране на мероприятията, свързани с планиране и организиране на защитата от въздушни нападения и от обстрела с газови снаряди от страна на Съглашенската авиация и артилерия в района на Дойранската позиция, където се отбранява 9-а пехотна плевенска дивизия. Изследването се базира основно на материалите, съхранявани в Държавния военноисторически архив (ДВИА) – гр. Велико Търново, които се разпределят, както следва: фонд 1; 40; 48; 515.

Ключови думи: противоаеропланна отбрана, противоаеропланно оръдие, противоаеропланен взвод, газова отбрана, газови снаряди, газова маска

ORGANIZATION OF THE ANTI-AIRCRAFT AND GAS DEFENCE FROM THE 9-TH PLEVEN INFANTRY DIVISION

Lt. Colonel PhD. Manush P. Hristov

decan@aff.nvu.bg

Faculty of Aviation at the National Military University “Vasil Levski”

Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: The study is focused on tracking and analysing the events that are related to the planning and organization of the defence from air strikes and shelling with gas projectiles by the Allies' aviation and artillery in the region of the Doiran position, where the 9th Plevan Infantry Division defended itself. The survey is based mainly on the materials stored in the State Military Historical Archives, Veliko Tarnovo, distributed as follows: fonds 1; 40; 48; 515.

Key words: anti-aircraft defence; anti-aircraft cannons; anti-aircraft platoon; gas defence; gas projectiles; gas mask.

Предстои да бъде отбелязано важно събитие, което е свързано с навършването на 100 години от края на една от най-кръвопролитните и опустошителни войни в историята на човечеството, каквато несъмнено се явява Първата световна война. Един век по-късно, след като вече са отекнали последните залпове на войната, съвременното поколение от страните участнички отправя взор към ми-

налото, за да почете паметта на своите предци. Връщането назад може и трябва да бъде обективно, изчистено от всякакъв реваншизъм и тенденциозност, като се разглеждат действията на двете основни противоборстващи групировки – такива, каквито са, без излишни емоции и залитания.

България има своето забележително участие в това епохално събитие, което е изпълнено с много драматизъм, динамика и прояви на героизъм и бойно майсторство. Те могат да бъдат проследени по целия театър на военните действия на Балканите, като се започне от приграничните сражения по западната граница, впоследствие се прехвърлят на територията на Сърбия и Македония, преминават в равнините на Северния (Добруджанския) фронт, за да стигнат до планинските масиви на Южния (Македонския) фронт.

Един от най-ярките примери на осъзната необходимост от отстояване на националната идея се явяват събитията, разиграли се в района на Дойранската позиция, на която се е развърнала за отбрана 9-а пехотна плевенска дивизия. Тук, в района на Дойран, частите на дивизията проявяват висок професионализъм и бойно майсторство в съчетание с безпримерен героизъм при изпълнение на своите задължения. Във всеки миг от фронтовото ежедневие плевенци противопоставят на неприятеля своята предвидливост, упоритост и подготовка. В района на позицията те осъществяват всички необходими дейности за противодействие на всякакви заплахи и изненади, наложени от употребата на такива новости във военното дело, каквито несъмнено се явяват аеропланът, танкът и отровните газове.

Разгледани в съчетание и неделимо единство с развитата в инженерно отношение дълбоко ешелонирана отбрана, противоаеропланната и газовата защита превръщат Дойранската позиция в непристъпна твърдина. Тук, в района на този малък участък от Южния фронт, окончателно претърпява крах замисълът на съгласенските войски да осъществят пробив и да превърнат тактическия успех в оперативен и стратегически.

Целта на настоящата разработка е свързана с идеята да се проследят и анализират редица непроучени към настоящия момент дейности, свързани с изграждането на противоаеропланната и газовата отбрана от частите на 9-а пехотна плевенска дивизия.

Изследването се осъществява в два етапа, като първоначално се анализират мероприятията за противодействие на противниковите нападения от въздуха. Впоследствие вниманието се съсредоточава към осигуряване на състава срещу зачестилите в края на боевете обстрели с газови снаряди от артилерията на Съгласението.

Главната характеристика на обстановката, в която се осъществяват дейностите по защита на частите на дивизията от въздушните и газовите нападения, се явяват две характерни особености. **Първата** се свързва с категорично изразеното надмощие в количествени и качествени показатели на авиацията на противника. **Втората** произтича от безспорното владение на инициативата от войските на

Съглашението за използване на отровните газове като бойно средство, с което да се нанесат неприемливи загуби на противника и да се сломи волята му за съпротива.

Задължително трябва да бъде отбелязано, че през изследвания период няма еднозначно и категорично разбиране за наименованието и съдържанието на понятията за защита от въздушни нападения. Те се употребяват, като в тях се влага различен смисъл. В някои от документите се споменава наборът от дейности, като се има предвид средството, от което произтича заплахата (аеропланът), и в този случай терминът е **противоаеропланна отбрана**. В други се акцентира върху средата, от която идва опасността (въздуха), и се говори за **въздушна отбрана**. Независимо от това обаче се има предвид използването на картечници и артилерийски средства, както и прилагането на организационни и разяснителни мерки и инженерни дейности. Постепенно с течение на времето започва да се прави диференциране на терминологията и съдържанието според средствата, които се прилагат за противодействие на идващата заплахата. В този случай започва да се употребява понятието „**въздушна отбрана**“, когато се привеждат в действие аеропланите, а когато противодействието е от страна на артилерийските средства, се говори за „**противоаеропланна отбрана**“.

Следва да се има предвид, че наченките на тази диференциация се появяват едва в края на бойните действия. Натрупан е известен опит, който следва да бъде обобщен и осмислен след приключването на войната. За това свидетелстват съдържанието на регламентиращите документи и разработките на редица наши военни специалисти. В обобщен вид мястото, ролята и задачите на противовъздушната отбрана (противовъздушната борба по това време) са развити в „Правилник за бойната служба“ от 1924 година. В този регламентиращ документ тя се разглежда като съставна част на въздушните сили още в началото, при разкриване на техните свойства. Предвижда се процесът по изграждане на противовъздушната отбрана да обхване широк кръг от дейности както по отношение на войските, които са на фронта, така и за вътрешността на страната. Точно и в подробности се регламентират задълженията на командирите на полкове и дивизии, а също и съставът на силите и средствата, които се заделят за отбрана на тези формирования.²⁶¹

Предвижданията включват във вътрешността на страната също да се изгради противовъздушна отбрана, която съсредоточава своите усилия за прикриване на важни пунктове и административни центрове.

Освен в посочените регламентиращи документи, проблемите са застъпени в редица издания на български военни изследователи. Усилията на една част от тях се насочват към проучване на въпросите, свързани с целта и назначението на противовъздушната отбрана като цяло.

Най-голям интерес представляват възгледите на двама от военните ни теоретици по това време – Манов и Балтаков. Според тях целта на противовъздуш-

²⁶¹ Правилник за бойната служба в БА. София, 1924, с. 33.

ната отбрана е да обезврежда действията на противниковите въздушни войски. Средствата, с които се постига основната цел, се разделят на активни и пасивни. Задачите на тези средства според двамата автори са следните:

- Активните средства (собствените въздушни войски и наземни противовъздушни средства) следва да доведат до невъзможност въздушните действия на противника.

- Пасивните средства (маскировка, въздушни заграждения и укрепителни работи) следва да направят безвредни действията на въздушния противник [4: 101].

Изхождайки от горепосоченото, от нееднозначния смисъл на съдържанието на разгледаните две понятия и от факта, че през по-голямата част от времето за обозначаване на мероприятията, които се осъществяват на Дойранската позиция, се употребява терминът „**противоаеропланна отбрана**“, той ще бъде използван за нуждите на настоящото изследване.

Според обема и съдържанието на предприетите мерки за подготовка на позицията срещу набезите от въздуха на съглашенската авиация, под „противоаеропланна отбрана“ следва да се разбира един изключително широк спектър от дейности. **Той включва:** авиационно прикритие от въздуха; развърщане на противоаеропланните артилерийски взводове; организация на взаимодействието; инженерно оборудване; маскировка; изучаване, осмисляне и прилагане на опита от Западния фронт; провеждане на разяснителни беседи и учебни тревоги за поддържане на готовността на състава за действие в реална обстановка.

В организирането и реализирането на противоаеропланната отбрана участват командването и Щабът на Първа армия, на 9-а пехотна плевенска дивизия и тези на подчинените ѝ пехотни и артилерийски бригади, на пехотните и артилерийските полкове и дивизионните служби и подразделения. Включват се също така и Въздушната отбрана като организационна структура и орган за управление, и екипажите и машините от състава на 2-ро аеропланно отделение.

Основната тежест обаче се поема от личния състав на съединението, който бди при оръдията и картечниците, води наблюдение на прилежащото пространство, копае окопи и осъществява укрепителни дейности за повишаване на устойчивостта срещу бомбени шрапнели на прилежащата инфраструктура в района на позицията, като бараки, палатки, конюшни, жилищни помещения, и провежда мероприятия по маскирането на биваци и съоръжения.

Когато се разглежда и оценява стореното по противоаеропланната отбрана на дивизията, следва да се има предвид и общото състояние на структурите, силите и средствата, както и на дейностите, които се осъществяват за защита на важните военни обекти срещу въздушни нападения по време на войната.

На първо място следва да бъде проследено състоянието на въздушния компонент, с който разполагат Въоръжените сили на Царство България.

В навечерието на предстоящото участие в Първата световна война той е организационно сведен в една аеропланна и една балонна рота, които влизат в

състава на Техническата дружина. Тя е дислоцирана в София и е подчинена на военно-инженерната инспекция.²⁶²

Малко по-късно, на 12 септември 1915 г., е формирано аеропланно отделение към Щаба на действащата армия. Силите и средствата, с които разполага отделението, са повече от скромни. В предоставеното до Щаба на действащата армия сведение от началника на отделението – капитан Сакеларов, се посочва, че към 30 септември 1915 г. отделението разполага със следните типове самолети: 2 бр. двуместни „Албатрос“, 2 бр. двуместни „Блерио“ и един едноместен „Блерио“.²⁶³

В хода на военните действия настъпва промяна в организационния състав, като е формирана Въздухоплавателна дружина, в която влизат две полски аеропланни отделения, които действат в полосите на Първа и Втора отделна армия и се базират на полевите летища Удово и Белица. В състава на дружината са включени и 3 балонни отделения.²⁶⁴ През 1917 г. двете български аеропланни отделения участват в 27 въздушни боя, от които 14 (52%) са проведени от изстребителното формиране, развърнато на летище Левуново, което се намира на 10 км южно от летище Белица [3: 93, 98].

Генерал Никола Недев в книгата си „Дойранската епопея (1915 – 1918 г.)“, позовавайки се на оперативна заповед по Първа отделна армия № 99 от 14 август 1918 г., посочва следните формирования, заделени за въздушна отбрана на това обединение, развърнато на Южния фронт: „2-ро българско аеропланно отделение; 30-о; 34-то; 38-о и част от 25-о германско аеропланно отделение“ [2: 208].

Показателна за съотношението на силите е и следната статистика. Общо в двете български аеропланни отделения на Солунския фронт се числят 8 пилоти, 11 наблюдатели и 10 бойни самолета. В началото на януари 1918 г. германско-българската авиационна групировка наброява 68 самолета, при това не повече от половината имат летателна годност. От страна на Антантата им противостоят 15 броя ескадрили, които разполагат с над 180 бойни самолета [3: 93, 98].

Независимо от посоченото надмощие на противника, двете наши отделения водят поединично или групово 95 въздушни боя в хода на изпълнението на различни задачи над бойния фронт.²⁶⁵ Мнозина от пилотите в тях проявяват истински героизъм и доказват летателните си умения в разигралото се въздушно противоборство. Техните дела и имена следва да бъдат извадени от забвението и да бъдат споменати.

В процеса на изпълнението на дейностите по противоаеропланната отбрана на Дойранската позиция се отличават следните авиатори от състава на 2-ро аеропланно отделение:

- Подполковник Георги Попвасилев Минев – водил неравен въздушен бой в района над Дойран.

²⁶² ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 414, л. 52.

²⁶³ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 1114, л. 3–5.

²⁶⁴ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 494, л. 598–598 гр.

²⁶⁵ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 494, л. 598 гр.

- Майор Манчо Данчев Манов – в хода на един от многобройните въздушни боеве, които води, получава попадение в карбуратора, поради което се налага да кацне принудително в района на с. Чернище, недалеч от Дойран.

- Капитан Стефан Иванов Иванов – води неравен въздушен бой в района над Дойран срещу 3 неприятелски аероплана, при което е ранен с 4 куршума (два в краката, 1 в гърдите и 1 в гърлото). Впоследствие е и с пробит от вражески куршум бензинов резервоар, но въпреки всичко успява да кацне в разположението на българските войски, като при рулирането самолетът се преобръща.²⁶⁶

Съществен елемент в изпълнение на задачата по водене на противоаеропланната борба от страна на авиацията заемат установеният ред за провеждане и организация на взаимодействието. Те се уреждат с отдадената на 6 януари 1918 г. оперативна наредба № 53 по Първа армия. С нея се регламентират задълженията и редът за действие както на аеропланните формирования, така и на дивизиите от състава на обединението.

Извикването на собствените аероплани за прогонване на неприятелски самолет, който осъществява коригиране на стрелбата на своите батареи или пък възпрепятства воденето на огън от нашата артилерия, се осъществява от щаба на дивизията. Той отправя повикване чрез централата при Щаба на действащата армия до централата на въздушната отбрана с кодовата дума „Въздушна отбрана“, дублирана на немски – Luftshitz. В централата на въздушната отбрана следва да постъпи информация за местонахождението на противниковите аероплани и за техния брой. За да може по-бързо да се явява ловджийската (изстребителната) аеропланна група при появата на неприятелски самолети, е построена права (пряка) телефонна линия от аеропланния наблюдателен пункт на вис. „Дуб“ до летището на групата. С цел да се улесняват действията на нашите ловджийски (изстребителни) аероплани, противоаеропланните взводове се задължават да дават по няколко направляващи изстрела за указване на направлението, в което се намира противниковата машина.²⁶⁷

Стремежът да се намери оптималният вариант за организация на взаимодействието не спира дотук. Няколко месеца по-късно, на 17 юли 1918 г., е отдадена поредната оперативна наредба № 57, която изцяло е посветена на проблемите на аеропланната служба. Чрез нея се допълва и усъвършенства организацията по указване на местонахождението на противниковите аероплани във въздуха. За целта се определят конкретни места, на които да се поставят указателни знаци във вид на стрела, които се наблюдават от въздуха и определят посоката, в която се намира въздушният противник. За 9-а пехотна плевенска дивизия разположението им е, както следва: в района на Побрег, в близост до позицията на 4-ти противоаеропланен взвод, като се обслужва от разчета на взвода; на вис. „Дуб“, като се обслужва от развърнатия на позиция германски противоаеропланен взвод.²⁶⁸

В началото на своето развърщане се намират и органите за командване и управление на силите и средствата за противоаеропланна отбрана в общодър-

²⁶⁶ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 617, л. 415–415 гр., 416.

²⁶⁷ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 33.

²⁶⁸ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 41.

жавен и общоармейски мащаб.

Първите стъпки в тази насока са предприети още през 1915 г. Инициативата принадлежи на един от артилерийските офицери – капитан Неделкович. В специално писмо № 118 от 14 декември 1915 г. той уведомява началника на артилерията в Щаба на действащата армия за предприетите мерки към 24 октомври 1915 г. по създаване на специализиран орган за ръководство на Въздушната отбрана в Царство България – Щаб на Въздушната отбрана. Като приложение към писмото е изготвен и специален документ, озаглавен „Проекто-щат за Щаб на Въздушната отбрана в Царството“. Предложението е отхвърлено с мотива, че не е нужно предвиждането на такъв щат поради факта, че изпълнението на задачата по управление на въздушната отбрана е възложено на лица, които вече заемат определени длъжности в армията.²⁶⁹

За разлика от описаното по-горе, развитие намира органът за ръководство на противоаеропланната отбрана на столицата София. Организацията на отбраната е поверена на полковник Раковски, тогава началник на артилерията на Софийския укрепен пункт. На 28 септември 1915 г. той изготвя план-програма за организацията на отбраната на София от въздушни нападения. План-програмата е обсъдена и заляга в основата на отдадената по-късно, на 9 октомври 1915 г., заповед № 31 на главнокомандващия действащата армия генерал-майор Жеков. С нея се обявява организацията на отбраната на София от въздушни нападения.²⁷⁰ На фона на общото състояние на органите за командване и управление на средствата за противоаеропланна отбрана, **в общодържавен и общоармейски мащаб** се развиват и тези **на ниво дивизия**. Прякото ръководство на развърнатите противоаеропланни взводове се осъществява от назначените им командири, а те се отчитат и намират в подчинение на командирите на съответния артилерийски полк, от чийто състав е и началникът на артилерията на дивизията.

Съществена заслуга за противоаеропланната отбрана на Дойранската позиция изиграват формираните от състава на батареите, въоръжени със 7,5 см полски оръдия противоаеропланни взводове. Първоначално в състава на 9-а пехотна плевенска дивизия общият им брой е 2, като всеки един от тях разполага с по 2 оръдия, приспособени за стрелба по въздушни цели. Тяхната номерация и разположение са, както следва: противоаеропланен 7,5 см – взвод № 1 – на позиция при Кара Оглулар; противоаеропланен 7,5 см – взвод № 2 – на позиция при вис. „Дуб“ [2: 220].

Впоследствие те са усилены и с едно подразделение, придадено от състава на 3-ти артилерийски полк – противоаеропланен взвод № 5 (с 2 оръдия), разположен на позиция на вис. „Пясъчна“ [2: 221].

Заделените сили и средства за отбрана на района на Дойранската позиция от 3 взвода с 6 оръдия не са никак малко, като се има предвид, че към края на войната общият брой на средствата в Първа армия възлиза на 11 оръдия и 4 картечници, а противоаеропланните взводове в цялата българска армия възлизат на **50**. Изразени в проценти, тези показатели посочват, че за отбрана на Дойранска-

²⁶⁹ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 1243, л. 251, 252.

²⁷⁰ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 549, л. 37 гр.

та позиция са заделени 66% от противоаеропланните оръдия, налични в Първа армия, и 1,5% от съществуващите противоаеропланни взводове в действащата армия [2: 208; 1: 22].

Тези взводове се оформят като специализирани формирования, предназначени за непосредствено прикритие на елементите от бойния ред на дивизията. Изпълняват задачите си, като водят огън както с обикновени бризантни гранати с двойно действаща запалка, така и със специално произведените и доставени от съюзника Германия специални боеприпаси. Те стават популярни сред българските артилеристи под наименованието „Флак“. За всяко оръдие от състава на противоаеропланните взводове се отпуска неснижаем боекомплект от 600 снаряда. От страна на началника на артилерията на Първа армия – генерал-майор Славчев, и от началника на артилерията на 9-а пехотна плевенска дивизия – полковник Каменов, се дават конкретни указания за реда на употреба и разход на специално предназначени за стрелба по въздушни цели боеприпаси от типа „Флак“. Причината за ангажиране на вниманието на тези отговорни фактори се дължи на факта, че наличността на гранатите „Флак“ в огнестрелните складове е ограничена, а немската военна индустрия е спряла да приема поръчки за нуждите на българската армия. Поради това се въвеждат ред ограничения. Предвижда се откриването на огън да става само тогава, когато посоката, в която се води стрелбата, е опасна за собствените части. Командирите на артилерийските полкове, от чийто състав са противоаеропланните взводове, също се задължават да въведат строг контрол по тяхната наличност и използване.²⁷¹

Съществено значение за организиране на взаимодействието и целеуказването между артилерийските и авиационните формирования заема установената таблица със сигнали, които следва да се подават със сигнални ракети. Тя влиза в сила от 1 януари 1918 г. и има за цел да се избегне съществуващата опасност от обстрела на наши аероплани в хода на борбата с противниците.²⁷²

Предприети са и конкретни мерки по опознаването на собствените аероплани от пехотата и противоаеропланните взводове. До съединенията и частите от действащата армия е изготвен препис от записка на началника на Въздушната отбрана – полковник Раковски, под № 8710. С нея се въвежда специален опознавателен знак (кръст) за българските аероплани, като се уточняват редица конкретни технически указания за неговото нанасяне по крилете, фюзелажа и опашните плоскости. Определен е и конкретният срок за финализиране дейностите в тази насока – 15 април 1918 г.²⁷³

Много важен и полезен елемент от дейностите по изграждане на противоаеропланната отбрана се явява превантивната работа, в съчетание с конкретни дейности по инженерното оборудване. Тя е свързана с разясняване пред състава от дивизията на поведението при въздушни нападения, реда за изготвяне на защитни съоръжения и маскировка. Указанията са изключително конкретни, достъпни, ясни и онагледени със схеми и чертежи. Подробно се описва редът за

²⁷¹ ДВИА, ф. 515, оп. 2, а.е. 65, л. 15, 16.

²⁷² ДВИА, ф. 515, оп. 2, а.е. 62, л. 80.

²⁷³ ДВИА, ф. 515, оп. 2, а.е. 62, л. 309.

укрепяване с чувалчета пръст на бараки, палатки и други с цел повишаване на тяхната живучест при въздушни нападения. Подчертава се също така, че особено значение за ефективността на противоаеропланната отбрана има честата смяна на позициите на противоаеропланните оръдия. Като аргумент се изтъкват показанията на пленените неприятелски авиатори, в които се посочва, че прелитането над нашия боен фронт се улеснява от това, че на тях отдавна са им известни позициите на противоаеропланните ни взводове.²⁷⁴

Задълбочено се изучават и анализират новите тенденции в използването на бомбеното въоръжение от самолетите на Антантата и се прилага бойният опит от Западния фронт. Показателен е фактът, че със специална телеграма № 18232 от 31 август 1918 г. командирът на 9-а артилерийска бригада, който е и началник на артилерията на 9-а пехотна дивизия, отправя специално предупреждение до личния състав. То съдържа информация за новия тип авиационни бомби, които се пускат от въздуха от английската авиация в района на Дойран. Дадени са специални указания за особеностите на тяхното поразяващо действие и по-конкретно формирането на множество малки парчета с голяма пробивна сила. Наред с това се предупреждава и за наличието на авиационни бомби, чиито взриватели се задействат със закъснение от 12 часа.²⁷⁵

Към казаното за противоаеропланната отбрана на Дойранската позиция следва да се добави един факт, който сам по себе си е показателен и недвусмислено говори за морала и отношението на личния състав, ангажиран с нейното реализиране. Описанието принадлежи на тогавашния офицер от щаба на 9-а пехотна плевенска дивизия – майор Никола Недев (впоследствие генерал), автор на книгата „Дойранската епопея (1915 – 1918 г.)“. Към края на своята творба Никола Недев отбелязва следното: „На 24 юни 1918 г. беше свален с артилерийски огън един наблюдателен английски аероплан, който падна в телените мрежи на главната позиция на 58-и полк. Бяха извлечени из развалините на аероплана два трупа. На другия ден, при полковите гробища, при вечните жилища на безсмъртните чедата на България, бяха сложени два дървени ковчега, обсипани с цветя, а около тях – построена команда от отбрани офицери и войници от всяка рота, обкичени с ордени. Музиката свиреше погребален марш и свещеникът с кандилница и Евангелие в ръце, подемаше своята тъжна песен. Възнесяха се горещи молитви за успокоение душите на двамата покойници. Това бяха двамата смели авиатори на гордия „Албион“... Възвишена е човешката душа! Българският войник знае да уважава храбрите – да ги уважава дори и тогава, когато са жертва на една неправа кауза – на една дълбока заблуда“ [2: 256].

По приблизително същия начин се развиват тенденциите и при изграждане на газовата отбрана.

Установената практика за нееднозначна употреба на наименованието и за обхвата на смисъла и съдържанието на дейностите по снижаване на ефективността на употребата на газови снаряди от страна на противника се запазва. В ли-

²⁷⁴ ДВИА, ф. 515, оп. 2, а.е. 67, л. 30, 31.

²⁷⁵ ДВИА, ф. 515, оп. 2, а.е. 62, л. 209.

тературата от изследвания период се срещат наименованията „газова отбрана“ и „газова защита“. Доколкото е по-застъпена и по-често се среща употребата на понятието „газова отбрана“, същото ще се ползва в обращение и като работен термин за нуждите на настоящото изследване.

Газовата отбрана на силите и средствата в района на Дойран се явява като съставна и неделима част на дейностите по изграждане на цялостната отбрана на позицията. В резултат на това същата, наред с инженерното оборудване, противоаеропланната и противотанковата отбрана, дава своя съществен принос за удържане на позицията и за целостта на отбраната в района на заемания район от полосата на Първа армия. Тя е онзи безспорен фактор, който спомага за съхраняване на живота, здравето и боеспособността на личния състав и конете, както и за предпазване на оръжието, снаряжението, облеклото, хранителните запаси, боеприпасите, имуществото и инфраструктурата в района на позицията.

В съдържанието на понятието „газова отбрана“ влизат дейностите и мероприятията, ориентирани в **следните основни насоки**: наблюдение и разузнаване на намеренията на противника за провеждане на обстрел с газови снаряди; наблюдение на метеорологичната обстановка; контрабатарейна борба срещу позициите на противниковата артилерия, като за целта се използват обикновени гранати и такива, в чието съдържание има отровни газове; маскировка; инженерно оборудване на елементи от позицията и прилежащата инфраструктура; изучаване и осмисляне на опита от Западния фронт; провеждане на разяснителни беседи и учебни тревоги за поддържане на готовността на състава за действие в реална обстановка.

Преки отговорници за организацията, поддържането на установената газова дисциплина и за провеждане на мероприятията се явяват назначените офицери за отговорници по газовата отбрана във всяко едно формирование. Дейността им се регламентира, ръководи и подпомага от командването и Щаба на Първа армия, тези на 9-а пехотна плевенска дивизия и съответните командири и щабове на бригади, полкове и от командирите на подразделения. В процеса на осъществяването и поддържането ѝ се включват и началниците на по-нисшите командни звена, като отделения, команди, дружини, батареи и взводове.

Началото на организационните мерки на висше командно ниво в полосата на Първа армия се поставят със създаването на Служба по наблюдение на метеорологичните условия по фронта на армията, организирана със специално отдадените за целта предписания: № 11635 от 8 март 1917 г.; № 14947 от 3 август 1917 г., както и с това от 24 ноември 1917 г. под № 17796. Усилията в насока за набелязване на мерки за газовата отбрана продължават и през следващата година със специално отдаденото предписание № 20160 от 22 февруари 1918 г., в което се определят признаците за газово нападение. Указанията по защита на съединенията и частите от армията срещу газови нападения продължават и малко по-късно, с отдадената оперативна наредба по Първа отделна армия № 55 от 1 юли 1918 г.

Съдържанието на последния от поредицата посочени документи е стриктно подредено и прецизирано във всяко едно отношение. В уводната част на наредбата се прави анализ на обстрела, осъществен от противника при първото му газово нападение, проведено на 16 юни 1918 г. срещу Скалистата височина и малко по-късно, на 21 юни 1918 г. срещу наблюдателните пунктове, развърнати на вис. „Рошава“ и „Гърбава“. На базата на двата анализа се изказва предположението, че в своите бъдещи действия противникът ще продължи да употребява газови снаряди. Изключителен по своята важност е и направеният анализ на газовата служба на противника, като се подчертава, че тя е много добре представена в английската армия. При това се обръща особено внимание на факта, че силата на създадената от противниковото командване организация може да бъде намерена както в **газовата отбрана**, така и в **газовата борба**.

Водеща в организационно отношение за всички части и съединения на армията се явява препоръката за новия начин на сгъване (скатаване) на противогазовите маски в ламаринената кутия, която се носи през рамото на боеца. То придобива популярност с наименованието Т-видно сгъване и е основният способ за съкращаване на времето за поставяне върху лицето (2 – 3 секунди).²⁷⁶

На базата на горепосочената и на останалите препоръки, определени от директивата, на Дойранската позиция и в отбранителните райони на останалите съединения, развърнати за отбрана в полосата на Първа армия, се набелязват и осъществяват следните задължителни мерки.

На различни участъци от фронта се определят зони с дълбочина от 2,5 до 3 км зад фронтвата линия, в които движението на личния състав задължително се осъществява с маски, намиращи се в готовност за използване. Те следва да бъдат поставени в ламаринена кутия, която е прикачена през рамото, а платнената чанта с резервната дихателна наставка се носи окачена на пояския ремък. При това е вменено в задълженията на всички патрули и постове, които се разполагат на пътните кръстовища, да съблюдават за прилагането на указания ред за движение в посочената зона. Извън нея движението може да се осъществява с маски, които са поставени в платнената чанта, окачена на пояския ремък.²⁷⁷

Обръща се особено внимание на методиката на обучение при употребата на газовите маски за защита. Изисква се от войника в хода на обучението да свиква правилно и бързо да поставя маската си, да умее да се движи продължително време с нея, да може да изпълнява специфични действия, като хвърляне на бомби и други. Това се отнася най-вече за артилеристите. В тяхната подготовка следва да се обърне особено внимание на поддържане на навика да привързват маските си под устния пръстен, така че да се намали мъртвото пространство между маската и лицето, с цел изпотпяване на очните стъкла.

Въведено е изискването за ежемесечно изпитване (проверка) на всички или минимум на 60 – 70% от наличните във всяка войскава част газови маски чрез използването на така наречените *раздразнителни патрони*, в специално устроените за целта места, наречени *смърдящи бараки*. При това на назначените

²⁷⁶ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 36–38.

²⁷⁷ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 36–38.

офицери по газова отбрана се вменява като задължение да организират реда и часовете за използване на бараките от отделните подразделения.²⁷⁸

Регламентират се и се въвеждат наблюдателни постове, които се развърщат в окопите, а също и на определени места по биваците, резервите и други, като се изисква задължително своевременно алармиране (предупреждаване) за откритата опасност от нападение.

Определени са и механизмите за предаването на газовата тревога в посока от предната линия в дълбочина на позицията. На по-далечните щабове и части информацията се предава по телефона, по предварително изготвения от дивизионния газов офицер план. При това установеният за газова тревога сигнал не трябва да бъде употребяван за други цели.

Предприети са необходимите превантивни дисциплинарни и съдебни мерки срещу опитите за умишлена повреда на зачислените газови маски и дихателни наставки от страна на някои недобросъвестни войници. За целта те предварително са изпратени от Щаба на действащата армия със специално предписание до Първа армия, откъдето щабът на обединението ги свежда до подчинените си съединения, части и служби с писмо № 19118.

Засилена е превантивната работа със състава, за да се поддържат необходимите психологическа подготовка и нагласа за действие в условията на обстрел с газови снаряди. Въведена е практиката назначените офицери по газовата отбрана да провеждат разяснителни беседи, на които да се запознават войниците с признаците за осъществяване от противника на газово нападение, за да се открива своевременно моментът на подготовката му.

Набелязват се мерки за инженерно оборудване на жилищните помещения, блиндажите, скривалищата и галериите. То се съчетава с използване на предпазни завеси, напоени с 5 – 10% разтвор от газозащитна сол (натриев хипосулфид). Тези завеси, изработени от памучна, вълнена материя или платнища, служат за защита на помещенията от проникването на по-тежките от въздуха бойни газове. За точното и стриктно оборудване на помещенията са изработени и разпространени схеми до дивизиите и частите, на които е показан редът за монтирането на дървените конструкции със завесите по входовете на укритията и подслоните.²⁷⁹

Независимо от факта, че бойните действия в района на Дойранската позиция и по цялата полоса на Първа армия се водят в условията на позиционна война и маньовърът е ограничен, се **обръща необходимото внимание по защита на конския състав от обгазяване.** Една значителна част от животните, числящи се по щат, е изведена извън позиционните райони, навътре в тила. За конските впрягове, необходими за теглене на оръдията, и тези, които са потребни за превоз на материали и за функциониране на тиловите органи и служби, са предвидени специални мерки, в случай че бъдат обхванати от газова вълна. Указанията са прости, ясни и достъпни. Препоръчва се използването на зобната торба, която следва да бъде навлажнена и напълнена с мокро сено и слама, след което се

²⁷⁸ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 36–38.

²⁷⁹ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 36–38.

завързва плътно за главата на коня.

Насоките по организирането и поддържането на района на позицията в готовност за газова отбрана са съобразени с изучаване на новостите, които противникът прилага при действията си на Западния фронт. За целта се изучават препоръките, които Щабът на действащата армия и този на Първа армия изпращат чрез специални предписания и наредби.²⁸⁰

От подобен характер е изготвената оперативна наредба № 56 от 16 юли 1918 г. по Първа отделна армия. Нейното съдържание е изпълнено с предупреждение за съществуващата реална възможност в полосата на армията противникът да прибегне до употреба на един нов газ, който наскоро е използван на Западния фронт. Според направената кратка характеристика на това бойно вещество, то се приближава до химическите свойства и ефект на немския боен газ, който е известен в нашата армия с наименованието „Жълт кръст“. Посочени са неговите демаскиращи признаци и мерките за защита от газа.

Дадените в наредбата препоръки са подробно изучени от назначените офицери по газова отбрана в съединенията и частите и се свеждат за изпълнение от състава. Те включват конкретни указания за действия по използването на посочените по-горе защитни завеси, поръсването на пространствата пред входовете и дрехите с хлорна вар, проветряване на помещенията, паленето на огън в тях, поръсване с хлорна вар и след това избърсване с влажен парцал на оръжието, оръдията, колите и други.²⁸¹

Характерен прием за защита на позицията срещу газов обстрел е контрабатарейната борба, която артилерията на 9-а пехотна плевенска дивизия води. В зависимост от обстановката, ответният огън срещу противниковите батареи включва използването на обикновени гранати и на такива, които съдържат боен газ. Участникът в събитията – генерал Никола Недев, е категоричен в своята оценка: „Веднага със започване на газовата атака от страна на противника, беше заповядано да се отговори с газови снаряди и бият неприятелските батареи. За да не се пропусне случаят да се узнаят условията, при които се развиваше тази първа за отбраната дейност, беше изпратен специалист-офицер на самите позиции, да направи анкета още в самата газова атака“ [2: 176].

Показателно по отношение на готовността на състава, отбраняващ Дойранската позиция, за посрещане на газовите атаки на противника е казаното от генерал Никола Недев в книгата му „Дойранската епопея (1915 – 1918 г.)“. Той недвусмислено посочва следното: „Когато се очакваше газово нападение, частите обикновено бяха известявани: вятър 2 м в една секунда от юг на север – благоприятен за противника. [...] Благодарение на газовата дисциплина, облагането на пехотните и артилерийските позиции с газ не донесе на противника желанния ефект. Пехотинци, артилериисти и всички защитници бяха упражнявани да действат с поставени маски и затова не особено се тревожеха“.²⁸²

²⁸⁰ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 36–38.

²⁸¹ ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 39.

²⁸² ДВИА, ф. 48, оп. 5, а.е. 74, л. 39.

Осъщественият анализ на организацията на противоаеропланната и газовата отбрана от 9-а пехотна плевенска дивизия показва, че удържаната героична победа няма случаен характер. За постигнатия триумф над съглашенските опити за овладяване на Дойранската позиция дават своя принос всички родове войски, които влизат в състава на съединението. Водещо място сред тях заемат артилерийските формирования. Освен че формират гръбнака на отбраната, те са и онзи неизчерпаем източник на подготвени кадри, които след кратка преподготовка са натоварени с отговорностите по формиране на структурите и осъществяване на най-важните задачи, свързани с приспособяване на позицията срещу атаките от въздуха, обстрела с газови снаряди и възможния опит за пробив с танкове на танкодостъпните направления.

На фона на посоченото по-горе категорично и недвусмислено се очертават основните способстващи фактори за постигнатия успех от българското оръжие.

На първо място следва да се отбележи дълбоко ешелонираният характер на отбраната, отличното приспособяване към местността на изградените позиции, както и развитието им в инженерно отношение чрез изграждане на укрепителни съоръжения, способни да устоят на обстрела на неприятелската артилерия от различен калибър.

На второ, но не и по своето значение място, следва да бъде посочена добре обмислената и всестранно организираната във всяко едно отношение отбрана. Дейностите по противоаеропланната, противотанковата и газовата отбрана не просто противодействат срещу съответната заплаха, а и взаимно се допълват и подпомагат, като едновременно с това повишават устойчивостта на позицията като цяло.

Успешното справяне с предизвикателствата на новостите във военното дело, отлично изградената огнева система и всестранното осигуряване, в съчетание с отличната бойна и морална подготовка на състава, се превръщат в онази непреодолима преграда, в която се разбиват устремните атаки на полковете и дивизиите на Съглашението.

Използвана литература

[1] *История на зенитната артилерия и зенитно-ракетните войски в БА*. София: ВИ, 1995.

[2] НЕДЕВ, Н., 2009. *Дойранската епопея (1915 – 1918 г.)*. София: Изд. „Анико“.

[3] НЕДЯЛКОВ, Д., 2012. *История на Българската военна авиация*. София: ВИ ЕООД.

[4] ЯВАШЧЕВ, С., 1990. *Развитие на военно-теоретичната мисъл в България (1919 – 1945)*. София.